

Ἡ βιβλικὴ ἀφήγηση καὶ ἡ ἔκλειψή της στὴ νεοελληνικὴ θεολογία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ

Π. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΚΑΝΑ*

Ἡ ἀναφορὰ σὲ μία ἔκλειψη τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ θεολογία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀμετροεπιτῆ κρίσις ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴν πρόοδο τῶν βιβλικῶν σπουδῶν στὸν τόπο μας. Τὴν ἀποτολμοῦμε ὁμως ἐπικαλούμενοι, εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας, καταρχάς, τὴν ἀποψη τῶν ἴδιων τῶν βιβλικῶν θεολόγων. Μιλώντας ὁ Μιλτιάδης Κωνσταντίνου σὲ συνέδριο τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βόλου σχετικὰ μὲ τὴ θεολογία τοῦ '60, ὑποστήριξε ὅτι «ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία φοβᾶται τὴ Βίβλο» καὶ πὼς «ἡ μεγαλύτερη ἐκτροπὴ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι ἡ ὑποτίμηση τοῦ βιβλικοῦ λόγου»¹.

Παράλληλα ὁ Σάββας Ἀγουρίδης, ἓνας θεολόγος ὁ ὁποῖος ἐπηρέασε ὅσο λίγοι τὶς βιβλικὲς μελέτες στὴν Ἑλλάδα, ἀναγνωρίζει πὼς «παρ' ὅλο πὸν οἱ βιβλικὲς σπουδὲς καλλιεργοῦνται στὰ Πανεπιστήμιά μας μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια... δὲν παρατηρήθηκε ὁποιαδήποτε χαρακτηριστικὴ ἀπόπειρα σύξευξης ἢ προσέγγισης μεταξὺ Ὁρθόδοξης θεολογικῆς σκέψης καὶ τῆς βιβλικῆς σύγχρονης θεολογίας»².

Ὅμως ἡ σύγχρονη ἔκλειψη τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴν παρούσα ἐργασία ἔχει εὐρύτερη ἔννοια καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀμιγῶς ἑλληνικὴ ὑπόθεση. Συνιστᾷ τὴν ιδιόμορφη ἑλληνικὴ ἀπόκριση σὲ ἱστορικὲς ἐξελίξεις πὸν ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους πολὺ πίσω στὸ χρόνο καὶ σχετίζονται

* Ὁ π. Εὐάγγελος Γκανᾶς εἶναι Θεολόγος - Ἡλεκτρολόγος Μηχανικός καὶ Ἐφημέριος στὸν Ἱ.Ν. Ὁσίου Μελετίου Σεπολίων.

1. Βλ. Ἀναταράξεις στὴ μεταπολεμικὴ θεολογία. Ἡ «θεολογία τοῦ '60», Ἰνδικτος, 2009, σ. 527, 529.

2. Βλ. ΣΑΒΒΑΣ ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, Ὁράματα καὶ Πράγματα, Ἄρτος Ζωῆς, 1991, σ. 176.

μέ τὰ διαδοχικά σχίσματα στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀνάδυση τῆς νεοπατριστικῆς καὶ τὴν κρίση τῆς φιλελεύθερης προτεσταντικῆς θεολογίας.

Στὰ στενὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς παρουσίας θὰ σκιαγραφήσουμε ἓνα διάγραμμα ποὺ θὰ περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς μέρη: α) τὴ φάση τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης στὴ θεολογία καὶ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν πατερικὴ περίοδο, β) τὴ σταδιακὴ ἀπώλεια αὐτῆς τῆς ἁρμονικῆς σχέσης μεταξὺ Βίβλου καὶ Παράδοσης ἀπὸ τὰ χρόνια μετὰ τὴν πώση τοῦ Βυζαντίου καὶ μέχρι τὶς μέρες μας, γ) τὴν ἀναφορὰ σὲ σύγχρονες θεολογικὲς προτάσεις γιὰ τὴν ἐπανενσωμάτωση τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης στὴν χριστιανικὴ θεολογία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, καὶ δ) τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀποψῆς πὼς ὁ ἐνοφθαλμισμὸς ἢ μὴ τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης στὴν ἑλληνικὴ θεολογία καὶ ποιμαντικὴ πρακτικὴ θὰ ἀποβῆ παράγοντας ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἱστορικὴ τύχη τοῦ χριστιανισμοῦ στὸν τόπο μας.

I

Ἡ ἀναφορὰ στὴν πατερικὴ θεολογία κατὰ τρόπο ποὺ νὰ τὴν διακρίνει ἀπὸ τὴ βιβλικὴ θεολογία, ὅπως γίνεται συχνὰ ἀπὸ Ἑλληνας (καὶ γενικότερα ὀρθόδοξους) θεολόγους, δὲν σηματοδοτεῖ μόνο τὴ συμβατικὴ διάκριση εἰδικότητων ὅπως τὴν ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ ὑπονοεῖ, συνήθως ὑπόρρητα, μία μορφή ὑποκατάστασης τῆς δευτέρας ἀπὸ τὴν πρώτη: διαβάζοντας τοὺς Πατέρες ἔχουμε ἤδη πάρει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς Βίβλου ποὺ μᾶς χρειάζονται. Οἱ Πατέρες ἔχουν *de facto* ὑποκαταστήσει τὴ Βίβλο.

Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ ἦταν ἀδιανόητο, ἀκόμη καὶ ὡς σκέψη, κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ὀνομάζουμε πατερικὴ³. Ὅπως ἡ Εὐχαριστία δὲν θεωρεῖτο μία ἀπλὴ ἀνάμνηση ἐνὸς γεγονότος τὸ ὁποῖο ἔλαβε χώρα στὸ παρελθόν, ἀλλὰ ὡς ἡ συνεχῆ παρουσία τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς *ἄπαξ πραγμα-*

3. Ἡ ἀκόλουθη ἐπιχειρηματολογία ὀφείλει πολλὰ στὰ ἀκόλουθα ἔργα: ROBERT LOUIS WILKEN, *The Spirit of the Early Christian Thought*, Yale University Press, 2003 (ιδίως σ. 52, 60-63), π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*, μετάφρ. Δημήτριος Τσάμης, Πουρναράς, 1976. HENRI DE LUBAC, *Scripture in the Tradition*, engl.transl. Luke O'Neill, Crossroad, 2012, (ιδίως, σ. xvi, 21, 74). HENRI DE LUBAC, *Catholicism. Christ and the Common Destiny of Man*, transl. Lancelot C. Sheppard and Sister Elizabeth Englund, OCD, Ignatius Press 1988. TELFORD WORK, *Living and Active. Scripture in the Economy of Salvation*, Eerdmans, 2002.

τοποιηθείσης θυσίας του, έτσι και η Γραφή δὲν συνιστᾶ ἕνα ἀπομεινάρι τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ τὴ βασικὴ μορφή καὶ τὸ ὄχημα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ μεγαλύτερο κῦρος, ἑνὸς λόγου ποὺ ἐκφέρεται ἀενάως. Γιὰ τὸν νηφάλιο ἐρευνητὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀναντίρρητο πὼς ἡ Βίβλος σὲ μεγάλο βαθμὸ διαμορφώνει κάθε νέα γενιὰ χριστιανῶν ὡς τὸ βασιλείον *ἱεράτευμα* καὶ τὸ ἔθνος *ἅγιον*, παρέχοντας τὴ γλῶσσα ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐκφράσουν καὶ τὴ δική τους ἐμπειρία μετοχῆς στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Στὴν πατερικὴ θεολογία, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Εἰρηναίου ἀποτελεῖ πρὸς τοῦτο ἐξέχον παράδειγμα, ἡ Βίβλος ἀναδεικνύεται ὡς ἡ ξεχωριστὴ ἐκείνη ἀφήγηση ἢ ὅποια ἔχει ἕναν πρωταγωνιστὴ, τὸν Θεό. Δύο ξεχωριστὲς ἱστορίες συμβάλλουν πλέον σὲ μία: ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ συμβάλλουν στὴν ἱστορία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πατερικὴ περίοδος εἶναι διαποτισμένη ἀπὸ τὴν πεποίθηση πὼς δὲν ὑπάρχει ἀύθεντικὴ πνευματικὴ ζωὴ ποὺ νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴ συλλογικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ζεῖ ὡς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα καὶ ἡ πατερικὴ γραμματεία διαθέτουν κοινὴ στρατηγικὴ: δὲν ἐπιχειρηματολογοῦν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐπικαλοῦνται ἕναν ἠθικὸ νόμο ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλους ἀνεξαιρέτως, ἀλλὰ μιλοῦν γιὰ γεγονότα καὶ τίς συνέπειές τους στὴν κοινότητα τῶν μαθητῶν. Ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς δὲν ἦταν ἡ μέθοδος μᾶς φιλοσοφικὰ χρωματισμένης θεολογικῆς σχολῆς στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀλλὰ ἡ συνεπὴς ἐρμηνευτικὴ στάση γιὰ ὅποιον θεωροῦσε πὼς ἡ ἱστορία ἐκβάλλει στὴ ζωὴ, τὸ θάνατο καὶ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀφήγηση αὐτὴ βρῖσκεται στὸ κέντρο τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, τῆς λατρείας, τῶν συμβολικῶν κειμένων καὶ τοῦ δόγματος. Παράλληλα ὁ κόσμος τῆς Βίβλου θὰ προσφέρει τὰ θέματα στὴν ὑμνολογία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ. Ἁγία Γραφή καὶ Ἱερά Παράδοση δὲν ἀποτελοῦν δύο διαφορετικὲς πηγές τῆς Θείας Ἀποκάλυψης καθὼς οὐσιαστικὰ ὑπάρχει μία μόνο πηγὴ τῆς Ἀποκάλυψης καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ Χριστός⁴.

4. Ὁ Telford Work ἐπιλέγοντας τὸν π. Δημήτριο Στανιλοάε ὡς χαρακτηριστικὸ ἐκφραστὴ τῆς ὀρθόδοξης ἀντίληψης γιὰ τὴ Βίβλο θεωρεῖ ὅτι ἡ στάση του μπορεῖ νὰ τεθεῖ κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «ἡ Παράδοση εἶναι Γραφή». Ὁ Στανιλοάε δὲν δέχεται πὼς κάτι νέο ἀποκαλύπτεται στὴν Γραφὴ ἢ στὴν Ἱερά Παράδοση, μᾶς ποὺ ἡ ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη κλείνει ὀριστικὰ μὲ τὸν Χριστό. Ἡ Παράδοση κατὰ τὴν ὀρθόδοξο προοπτικὴ οὔτε συγκρούεται μὲ τὴ Βίβλο (σύμφωνα μὲ τὴν ὀπτικὴ τῶν πρώτων προτεσταντῶν) οὔτε τὴν συμπληρώνει (σύμφωνα μὲ τὴν ρωμαιοκαθολικὴ θεώρηση πρὶν τὴ Β' Βατικανὴ Σύνοδο), ἀλλὰ τὴν ἐρμηνεύει. Βλ. Work, *ibid*, p. 263-266.

Ὅσο κι ἂν στὸ εὐρὺ χρονικὸ πλαίσιο κατὰ τὸ ὁποῖο ἐκδιπλώνεται ἡ πατερικὴ θεολογία ἢ ἱστορικὴ συγκυρία ἔκανε ἀναγκαία τὴν υἱοθέτηση φιλοσοφικῆς ὀρολογίας γιὰ λόγους καθαρὰ πολεμικούς, ἢ ἀναφορὰ στὴ βιβλικὴ ἀφήγηση εἶναι πάντοτε εὐδιάκριτη στὸ βάθος. Ὅταν π.χ. ἡ πλατωνικὴ ἔννοια τῆς ὁμοιότητας πρὸς τὸν Θεὸ συνδυασθεῖ μὲ τὴ βιβλικὴ ἔκφραση «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» καὶ ἐρμηνευθεῖ ὡς μίμηση καὶ μαθητεία στὸ Χριστό, τότε ἀποκτᾶ ἓνα νόημα διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού συναντᾶμε στὸν Πλάτωνα. Ἡ ὁμοίωση πρὸς τὸν Θεὸ γίνεται συγκεκριμένη, ὄρατὴ, ἀνθρώπινη καὶ ἐφικτὴ. Δὲν συνιστᾶ μία *ιδέα*, ἀλλὰ ἔχει ἐνσαρκωθεῖ στὴ ζωὴ ἑνὸς προσώπου πού ἔζησε πάνω στὴ γῆ, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Κι ὅταν ὁ ἅγιος Μάξιμος συζητᾷ τὸ θέμα τῶν δύο θελήσεων τοῦ Χριστοῦ, χρησιμοποιώντας μία γλῶσσα φιλοσοφικὰ ἐκλεπτυσμένη, θὰ ἀντλήσει τὸ βασικὸ του ἐπιχείρημα ἀπὸ τὴν εὐαγγελικὴ ἀφήγηση πού περιγράφει τὴν ἐμπειρία τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἀγωνία τῆς Γεθσημανῆ⁵.

Κάτι ἀνάλογο διαπιστώνουμε ἂν ἀναλογισθοῦμε τὸ πῶς διαχειρίσθηκαν οἱ χριστιανοὶ τὶς ἱερὲς γραφὲς τῆς ἰουδαϊκῆς παραδόσεως. Ἄν οἱ Ἑβραῖοι διατηροῦσαν τὶς ἱερὲς γραφὲς αὐστηρὰ στὸ χῶρο τῆς λειτουργικῆς ἀνάγνωσης, τῆ συναγωγῆ, καὶ ὑπὸ τὴν παραδοσιακὴ μορφή τοῦ κυλινδρικοῦ παπύρου, οἱ χριστιανοὶ δὲν δίστασαν νὰ καινοτομήσουν. Ἦδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνα, ἄρχισαν νὰ ἀντιγράφουν τὰ κείμενα σὲ κώδικες ὑπὸ τὴ μορφή βιβλίων καὶ νὰ τὰ μελετοῦν συνεχῶς. Γιὰ τοὺς χριστιανούς δὲν ἦταν τὸ κείμενο καὶ ἡ τελετουργικὴ του ἀνάγνωσις πού κατεῖχε πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα. Οἱ γραπτὲς μαρτυρίες συνιστοῦσαν μαρτυρία σὲ κάτι ἄλλο, τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο ἦταν ἡ ἐμπειρία συνάντησης τῶν ἀποστόλων μὲ τὸν ἀναστημένο Ἰησοῦ. Αὐτὸ πού πραγματοποιήθηκε δηλαδὴ δὲν ἦταν ὁ σταδιακὸς παραμερισμὸς τῶν παλιῶν ἰουδαϊκῶν γραφῶν πρὸς χάριν τῶν νέων χριστιανικῶν, ἀλλὰ ἡ πρόταξις τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐμπειρίας καὶ μαρτυρίας τῶν

5. Βλ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ WILKEN, *ibid*, 126-135. Ἀνάλογα ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης θέλοντας νὰ εἰσαγάγει τὸν ἀναγνώστη στὴν ἐπιλογὴ τῶν κειμένων τῆς Φιλοκαλίας ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ: «Ἡ ὁποία [θέωσις] ... ὑπῆρξε τὸ ἐξ ἀρχῆς φιλόπλοιο θέλημα τοῦ Θεοῦ· σ' αὐτὴν ἔχουν προορισθῆ νὰ καταλήξουν ὅλα, ἢ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἢ Οἰκονομία τοῦ Θεοῦ Λόγου γιὰ τὴν αἰώνια σωτηρία μας, ὅλα ὅσα ἔχουν συμβῆ γενικῶς στὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ... Ἐλάτε ὅλοι ὅσοι λέγεστε Ὁρθόδοξοι, λαϊκοὶ καὶ μοναχοὶ μαζί, πού ψάχνετε νὰ βρῆτε τὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ μέσα σας, τὸν θησαυρὸ τὸν κρυμμένο στὸν ἀγρὸ τῆς καρδιάς, τὸν γλυκὺ Ἰησοῦ Χριστό». (Χρησιμοποιοῦ τὴν μετάφραση τῆς Ντίνας Σαμοθράκη ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν, *Τὸ φῶς πού ξυπνᾷ τὴν καρδιά. Διαλεχτὲς σελίδες τῆς Φιλοκαλίας*, Ἄρμός, 2013, σ. 21, 29).

ἀποστόλων σὲ ἓνα συμβάν πὸν εἶχε ἀμετάτρεπτα ἀλλάξει τὴ ζωὴ τους: τὴν ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι πολὺ πρὶν σχηματιστεῖ ὀριστικὰ ὁ κανόνας τῶν δύο Διαθηκῶν, θεμέλιος λίθος τῆς χριστιανικῆς παράδοσης ἦταν ἡ αἴσθησι τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος τῆς Βίβλου ὡς μαρτυρίας στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ⁶.

Ἡ τρόπος πὸν λειτουργοῦσε ἡ Βίβλος κατὰ τὴν περίοδο πὸν ὀνομάζουμε πατερικὴ γίνεται πληρέστερα ἀντιληπτὴ ἂν συνειδητοποιήσουμε πὸς πρόκειται γιὰ μίαν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ κοινὴ βρῖσκεται ὑπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς προφορικότητος καὶ ὄχι τῆς ἐγγραματοσύνης⁷. Στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἐν πολλοῖς προφορικῶ πολιτισμοῦ, ἡ Βίβλος δὲν συνιστᾶ ἓνα θεωρητικὸ θεολογικὸ ἐγχειρίδιον. Ὅπως προκειμένου νὰ μάθει κανεὶς μίαν τέχνη ἀφοσιώνονταν στὴν παρατήρησι καὶ τὴν πρακτικὴ δίπλα σὲ μάλιστα ἐγνωσμένης ἀξίας, δίχως ἰδιαιτέρες λεκτικὲς ἐπεξηγήσεις, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο διδάσκονταν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅχι μὲ τὴ Βίβλο ἀνὰ χεῖρας καὶ ἄνευ διδασκάλου, ὅπως καθιερώθηκε κατὰ τοὺς Νέους Χρόνους, ἀλλὰ μέσω τῆς παρατήρησι καὶ τῆς μαθητείας στοὺς μαῖστορες τῆς χριστιανικῆς παράδοσι, τοὺς ἁγίους. Ἡ γνωστὴ ἀφήγησι ἀπὸ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου γιὰ τὴν ἄρνησίν του νὰ διδάξει προφορικὰ κατὰ τὴν παρουσίαν του στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀρκούμενος στὴ μαρτυρίαν τοῦ βίου του, εἶναι χαρακτηριστικὴ⁸. Ἐνα ἀκόμα πῶς εὐγλωττο παράδειγμα τῆς σημασίας πὸν εἶχε ἡ βίωσι τοῦ λόγου, καὶ ὄχι ὁ κοντόφθαλμος ἐστιασμὸς στὸ γράμμα, συνιστᾶ τὸ γεγονὸς πὸς παρὰ τὴν ἐντολήν τοῦ Ἰησοῦ, *τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*, τὰ εὐχαριστιακὰ λόγια του, οἱ ἰδρυτικὲς λέξεις τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, δὲν καταγράφηκαν μὲ τὴν ἴδιαν λεκτικὴ μορφήν στὰ τέσσαρα εὐαγγέλια καὶ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Σημασίαν δὲν ἔχουν τὰ λόγια καθανά, ἀλλὰ ἡ γέννησι τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἀνθρώπινη καρδιά.

6. Βλ. FRANCIS M. YOUNG, *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture*, Cambridge University Press, 1997, p. 13, 15, 19. Γιὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὅρου Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ βλ. OTFRIED HOFIUS, “Ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Ἐρμηνευτικὲς καὶ θεολογικὲς σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴν ἀξίωσι ἀλήθειας τοῦ παύλου κηρύγματος”, στὸ OTFRIED HOFIUS, *Ἡ Ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου*, Ἄρτος Ζωῆς, 2012, σ. 201-242.

7. Ἡ ἀκόλουθη ἐπιχειρηματολογία βασίζεται στὰ ἔργα: WALTER J. ONG, *Προφορικὴ καὶ Ἐγγραματοσύνη*, μετάφρ. Κώστας Χατζηκυριάκου, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, 2005. GUGLIELMO CAVALLI, *Ἡ Ἀνάγνωσι στὸ Βυζάντιον*, μετάφρ. Σμαράγδα Τσοχανταρίδου-Paolo Odorico, Ἄρτος Ζωῆς, 2008. JEAN LECLERQ, *The Love of Learning and the Desire of God. A Study of Monastic Culture*, transl. Catharine Misrahi, Fordham University Press, 1996, (ιδίως σ. 71-88).

8. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, § 46.

Ἡ Βίβλος διαβάζεται ἐκφώνως στή Θεία Λειτουργία. Ὁ Θεὸς μιᾶ, δὲν γράφει στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ Ἁγία Γραφή διαβάζεται ἀνελλιπῶς (lectio continua) μέσα στοῦ λειτουργικὸ ἔτος ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἀνάγνωσης εἶναι νὰ ἐντυπωθοῦν τὰ λόγια στή μνήμη τοῦ πιστοῦ, νὰ προκύψει μία συσχέτιση ἀνάμεσα στή ζωὴ τοῦ χριστιανοῦ καὶ στὰ ἔργα τῆς θεϊκῆς οἰκονομίας. Ὁ ἐπιτελεστικὸς χαρακτῆρας τῆς λειτουργικῆς ἀνάγνωσης εἶναι φανερὸς στὰ λόγια τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα *Εἰς τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν*: «ἐν αὐτοῖς [ἐννοεῖ τὰ τελούμενα στή λατρεία] ὁρῶμεν τὸν Χριστὸν τυπούμενον καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ ἔργα καὶ πάθη· καὶ γὰρ ἐν τοῖς ψαλμοῖς καὶ ταῖς ἀναγνώσεσι καὶ πάσι τοῖς ὑπὸ τοῦ ἱερέως διὰ πάσης τῆς τελετῆς πραττομένοις, ἡ οἰκονομία τοῦ Σωτῆρος σημαίνεται»⁹.

Οἱ λίγοι ἐγγράμματοι, καὶ ταυτόχρονα προνομιούχοι κάτοχοι τῆς γραπτῆς Βίβλου τὴν μελετοῦσαν συνεχῶς, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὴν διάβαζαν καὶ ἐκφώνως πρὸς χάριν τῶν ἀγραμμάτων. Τὰ μέλη τῆς κοινότητος ὄφειλαν νὰ συνεχίσουν τὴ μελέτη τῆς Βίβλου καὶ κατ' ἴδιαν, εἶχαν ὡς στόχο νὰ κάνουν τὴ μνήμη τους βιβλίο: «Τὰ βιβλία μὴ τῇ κιβωτῶ, ἀλλὰ τῶ στήθει κτῶ»¹⁰. Αὐτὸ πὸν προεῖχε δὲν ἦταν ἡ φιλολογικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ Βίβλο, ἀλλὰ ἡ μέλησις (ἀπὸ ὅπου προέρχεται καὶ τὸ λατινικὸ *meditatio*), ἡ συνεχῆς ψιθυριστὴ ἐπαναφορὰ τους στή μνήμη τοῦ μοναχοῦ, ὥστε ὁ λόγος τοῦ Κυρίου νὰ εἰσέλθει στήν καρδιά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀπομνημόνευση δὲν ἀποσκοποῦσε στοῦ ἐκμανθάνειν ἀλλὰ στοῦ ἀποστηθίζειν, ὅπου ἡ λέξις στήθος δήλωνε τὴν ἔδρα τῆς καρδιᾶς καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ *meditatio* συνιστοῦσε τὴν προσπάθεια συγχώνευσης χειρωνακτικῆς ἐργασίας καὶ προσευχῆς, *vita activa* καὶ *vita contemplativa*, ἢ εὐρύτερα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χρόνου σὲ μία νέα διάσταση¹¹.

9. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Εἰς τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν*, § 1.6, Πατερικὲς Ἐκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμᾶς», 1979, σ. 36.

10. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Λόγος ΙΖ'*, PG, 91, 828A. Ἀντὼ τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸ Cavallo, ὁ.π., σ. 156.

11. Βλ. GIORGIO AGAMBEN, *The Highest Poverty. Monastic Rules and Form-of-Life*, engl. transl. Adam Kotsko, Stanford University Press, 2013, p. 24, 81. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀντὼ καὶ τὸ παράθεμα στὸν Νικόλαο Καβάσιλα.

II

Τὰ διαδοχικά σχίσματα στὸν χῶρο τῆς χριστιανοσύνης ὀδήγησαν σὲ μία νέα φάση ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρόσληψη τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης. Ὁ χωρισμὸς τῶν ἐκκλησιῶν εἶχε ὡς μοιραία συνέπεια τὸ διαμερισμὸ τῆς μέχρι τότε κοινῆς πνευματικῆς περιουσίας. Οἱ Ὀρθόδοξοι θὰ κληρονομήσουν τοὺς Ἑλληνες πατέρες. Οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ θὰ λάβουν ὡς μερίδιο τοὺς Λατίνους πατέρες. Οἱ Προτεστάντες θὰ πάρουν τὴ Βίβλο. Ἡ πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ θὰ ἐπικρατήσει σταδιακὰ ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς θὰ ὀδηγήσει ὅλο καὶ περισσότερο σὲ μία περιχαράκωση ἐντὸς τῶν ὁμολογιακῶν πλαισίων. Δὲν ἀναζητεῖται πιά τὸ κοινόν, ἀλλὰ τὸ ἴδιον.

Ὁ διάλογος τῶν ὀρθοδόξων μὲ τοὺς προτεστάντες ἐπὶ Ἱερεμία Β΄ φανέρωσε τίς διαφορετικὲς προτεραιότητες καὶ τίς διαφορὲς προσέγγισης στὴν ἀνάγνωση τῆς Βίβλου¹². Ἡ ἀτελέσφορη προσπάθεια τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπὶ Κυρίλλου Λούκαρη ἀποκαλύπτει πόσο ἡ πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στίς διομολογιακὲς σχέσεις δυναμίτιζε τὴν προσπάθεια νὰ καταστῆ ἡ Ἁγία Γραφή προσιτὴ στὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς¹³. Διατρέχοντας τὴν ἑλληνόφωνη ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας διαπιστώνει κανεὶς ὅλο καὶ πιὸ ἔντονα τὴν περιθωριοποίησι τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης πρὸς χάριν μιᾶς ὁμολογιακῆς χρωματισμένης θεολογίας. Ἡ διαμάχη μὲ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς ἀντιπάλους μπαίνει πιά στὸ προσκήνιο καὶ ἀναζητοῦνται ἐπιχειρήματα πάνω στὰ αἴτια τοῦ σχίσματος¹⁴. Ἡ ἔμφαση στὴν ἐρμηνεία τῆς Ἀποκάλυψης κατὰ τρόπο ποὺ φανερώνει τὴν ἐξάπλωση τοῦ προφητικοῦ χιλιασμοῦ εἶναι ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τίς προτεραιότητες τῆς ἐποχῆς¹⁵.

Ἡ ἀπώλεια τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης γίνεται φανερὴ καὶ στὸ νεωτερικὸ κήρυγμα, ὅπως αὐτὸ θὰ ἀναδειχθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἡλίου Μηνιάτη καὶ τοῦ

12. Βλ. π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, “Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β΄ καὶ οἱ Λουθηρανοὶ θεολόγοι” στὸ π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμὸς*, μετάφρ. Ν. Πουρναρά, Πουρναράς, 1982, σ. 181-195. GERHARD PODSKALSKY, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821*, μετάφρ. Πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Μεταλληνός, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, 2005, σ. 160-162.

13. Βλ. GUNNAR HERING, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ 1620-1638*, μετάφρ. Δημοσθένης Κούροβιχ, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, 1992, σ. 219- 225, 244-5.

14. Βλ. GERHARD PODSKALSKY, ὁ.π.

15. Βλ. ΖΑΧΑΡΙΑ ΓΕΡΓΑΝΟΥ, *Ἐξηγήσεις εἰς τὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ὑψηλοτάτου Θεολόγου Ἀποκάλυψιν*, Κριτικὴ ἔκδοσι, εἰσαγωγή καὶ σχόλια Ἀστέριος Ἀργυρίου, Ἄρτος Ζωῆς, 1991.

Νικηφόρου Θεοτόκη. Ἐνῶ στὸ πατερικὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖο βρῖσκει τὴν τυπική του μορφή στὸ Κυριακοδρόμιο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ τοῦ Β' ¹⁶, ἡ βιβλικὴ ἀφήγησις διακρίνεται μὲ σαφήνεια καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖο πλαίσιο ἐκδίπλωσις τοῦ κηρύγματος, στοὺς Μηνιάτη καὶ Θεοτόκη ἀνιχνεύονται ἐπιρροές τῆς νεωτερικῆς ρητορικῆς. Τὸ βιβλικὸ κείμενο συνιστᾶ τώρα τὴν προσχηματικὴ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπιλογὴ ἑνὸς θέματος, τὸ ὁποῖο τις περισσότερες φορὲς ἀπτεται τῆς ἠθικῆς. Θέμα τοῦ κηρύγματος δὲν εἶναι πιά τὰ θαυμαστὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ σὲ πάθη καὶ ἀρετές, ἀποσυνδεδεμένες ἀπὸ τὴ βιβλικὴ ἀφήγησις. Ὁ ἀκροατὴς δὲν ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ ὡς τὸ πιστὸ μέλος τῆς κοινότητος, ὁ ὁποῖος ἀγωνίζεται νὰ ἐνσωματώσει τὴ ζωὴ του στὴ βιβλικὴ ἱστορία, ἀλλὰ ὡς ὁ ἀντίπαλος ποὺ θὰ πρέπει νὰ καμφθεῖ καὶ νὰ πεισθεῖ μέσῳ τῆς διαλεκτικῆς δεινότητος τοῦ ὁμιλητῆ ¹⁷.

Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους παρατηρεῖται μίᾳ ἀκόμα σημαντικὴ τομὴ στὸ θέμα τῆς πρόσληψης τῆς βιβλικῆς ἀφήγησις. Ἄν κατὰ τοὺς ἕξι πρώτους αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ σημαντικότεροι θεολόγοι ἦταν ἐπίσκοποι, γιὰ νὰ πάρουν στὴ συνέχεια τὴ σκυτάλη οἱ μοναχοί, ὁ 19^{ος} αἰῶνας θὰ ἀναθέσει τὸ ἔργο τῆς βιβλικῆς θεολογίας στὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστήμιου, σπουδαγμένο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ Γερμανία. Ἡ Βίβλος γίνεται περισσότερο ἀντικείμενο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ λιγότερο κείμενο μαρτυρίας γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Γεγονότα ὅπως τὰ Εὐαγγελιακά, ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ἀντίδραση στὴ μετάφραση τῆς Βίβλου στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, φανερώνουν τὴν ἀδυναμία τῆς ἑλλαδικῆς ἐκκλησίας, κλήρου καὶ λαοῦ, νὰ δημιουργήσουν ἔστω καὶ τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις πρόσληψης τοῦ βιβλικοῦ λόγου ἀπὸ τοὺς νεοέλληνες ¹⁸.

Τὸ εὐσεβιστικὸ κίνημα θὰ προσπαθήσει νὰ θέσει τὴ Βίβλο καὶ πάλι στὸ κέντρο τοῦ ποιμαντικοῦ ἐνδιαφέροντος, μὴν μπορώντας ὅμως νὰ βρεῖ πηγές στὴν ἡμεδαπὴ θεολογία θὰ ἀπευθυνθεῖ στὴν ἀλλοδαπή, εἰσάγοντας ἔτσι καὶ προβλη-

16. ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β', *Κυριακοδρόμιον*, ἐπιμέλεια ἀρχιμ. Ζαχαρίου Ξηνάρου, Ροές, 1999.

17. Βλ. π. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑΣ, "Τὸ ὁμιλητικὸ κήρυγμα τοῦ Μηνιάτη καὶ τοῦ Θεοτόκη", στὸ Σταῦρος Ζουμπουλάκης (ἐπιμ.), *Ἄς μιλήσουμε ἐπιτέλους γιὰ τὸ κήρυγμα*, Ἄρτος Ζωῆς, 2012, σ. 17-34.

18. Γιὰ τὰ *Εὐαγγελιακά* βλ. ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, *Οἱ φόβοι ἑνὸς αἰῶνα*, Μεταίχμιο, 2007, σ. 74-85. Ὡς συνέπεια τῶν Εὐαγγελιακῶν στὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 περιλαμβάνεται διάταξη ποὺ ἀπαγορεύει τὴ μετάφραση τῶν ἁγίων γραφῶν ἄνευ τῆς προηγούμενης ἐγκρίσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Βλ. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, ὁ.π., σ. 89-90.

ματισμούς που άπληχούσαν την κατάσταση της προτεσταντικής θεολογίας της εποχής¹⁹. Στο βαθμό που στη Δύση ή ιστορικοκριτική και ή θρησκευολογική μέθοδος άμφισβητούσαν την ιστορικότητα και τη μοναδικότητα της Βίβλου δύο στρατηγικές προέκλυσαν για τους χριστιανούς. Η πρώτη άποτυπωνόταν στην άπολογητική ύφης ύπεράσπιση του βίου του Ίησου, στην ύπεράσπιση της ιστορικής άξιοπιστίας της βιβλικής μαρτυρίας. Η δεύτερη όδηγούσε στην άπίσχυση της βιβλικής άφήγησης προς χάριν μιάς ήθικης που θα μπορούσε να γίνει άποδεκτή άπό όλους. Ό Χριστός παρουσιαζόταν ως ό μεγάλος δάσκαλος της ήθικης, μιάς ήθικης όμως που δέν διέφερε και πολύ άπό τις συνήθειες άνθρωπιστικές κοινοτυπίες για την άγάπη προς τον πλησίον. Έπρόκειτο για μία άτομική ήθικη που άδυνατούσε να κατανοήσει τις κοσμικές διαστάσεις που διέπουν τη βιβλική άφήγηση για τη γέννηση, τó θάνατο, και την άνάσταση του Χριστού.

Ό τελευταίος σταθμός στην περιήγησή μας αυτή είναι ή έλλαδική θεολογία του '60. Άντιπαρατιθέμενη έν πολλοίς με την εύσεβιστική ποιμαντική τών εκκλησιαστικών όργανώσεων και τη σχολαστική άκαδημαϊκή παράδοση που επικρατούσε μέχρι τότε, ή θεολογία του '60 θα επικεντρωθεί στο σύνθημα: έπιστροφή στους Πατέρες. Οί σημαντικότεροι θεολόγοι της εποχής (Χρήστος Γιανναράς, Μητροπολίτης Ίωάννης Ζηζιούλας, π. Ίωάννης Ρωμανίδης) άσχολήθηκαν με έργα συστηματικού ή πατρολογικού χαρακτήρα. Η Βίβλος έν πολλοίς άπουσιάζει ή συζητείται κατά τρόπο που φανερώνει a priori προϋποθέσεις φιλοσοφικού χαρακτήρα και πολεμικών στοχεύσεων²⁰. Χαρακτηριζόμενη

19. Βλ. CHRISTOPH MACZEWSKI, *Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα*, μετάφρ. π. Γεώργιος Μεταλληνός, Άρμός, 2002 (ιδίως σ. 141-144, 160-1).

20. Μία συστηματική διαπραγμάτευση της σχέσης Βίβλου και Θεολογίας του '60 είναι προφανώς έκτός τών προθέσεών μας εδώ. Θα σταχυολογήσουμε όμως μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Στις *Έξι φιλοσοφικές ζωγραφιές* (Ίκαρος, 2011), ένα είδος συνολικής άνακεφαλαίωσης του έργου του, ό Χρήστος Γιανναράς δέν συζητά παρά έλάχιστα τη βιβλική άφήγηση και δέν ύπάρχει ούτε ή στοιχειώδης συζήτηση με την σύγχρονη τεράστια βιβλική βιβλιογραφία. Κι όταν γίνεται κάποια νύξη είναι έμφανές πως ή Βίβλος διαβάζεται μέσα άπό φιλοσοφικές παραδοχές. Ένδεικτικά: «Τό γεγονός της σχέσης του Άβραάμ με τον Θεό ή του Μωυση ή τών προφητών δέν προσδιορίζεται με φιλοσοφική όρολογία στα ίερά κείμενα τών Έβραίων — δέν μοιάζει να είχε όντολογικά έρωτήματα και ένδιαφέροντα αυτός ό λαός... Έκεί [στο χριστιανικό εύαγγέλιο] ό όντολογικός πραγματισμός θεμελιώνεται στην άπόλυτη προτεραιότητα ιστορικού γεγονότος: της παρουσίας (ύποκειμένης σε έμπειρική έπαλήθευση ή διάψευση) Ίησου του λεγόμενου Χριστού. Τά «σημεία» (έξαιρετικά συμβάντα) που συνοδεύουν την ιστορική παρουσία του Ίησου,

ἀπὸ ἓναν ἔντονο ἀντιδυτικισμό καὶ μία κατ' ὄνομα τουλάχιστον προσπάθεια ἀποδέσμευσης ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία στὴ δυτικὴ θεολογία υἱοθέτησε δάνεια ἀπὸ

μαρτυροῦν τὴν ἐλευθερία τῆς ὑπαρξῆς του ἀπὸ τοὺς ὄρους-ἀναγκαιότητες τὶς καθοριστικὲς τοῦ τρόπου τῆς ἀνθρώπινης φύσης» (σ. 107-8).

Στὸ βιβλίο του *Τὸ αἶνιγμα τοῦ κακοῦ* (Ἰκαρος 2008) συναντοῦμε ἐκτενεῖς συζητήσεις πάνω σὲ θέματα βιβλικῆς θεολογίας. Κι ἐδῶ ὁ γνώστης τοῦ ἔργου τοῦ Γιανναρᾶ διαβλέπει ὅμως συνεχῶς τὴν παρουσία γνωστῶν φιλοσοφικῶν μοτίβων τοῦ συγγραφέα, δηλαδὴ μίας μορφῆς φιλοσοφικῆς προκατανόησης ποὺ ἀνάγει τὴν ἀνάγνωση τῆς Βίβλου σὲ προειλημμένη ὑπόθεση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πεποίθηση τοῦ συγγραφέα ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Jean-Paul Sartre εἶναι ἐξίσου «συναρπαστικὰ εὐστοχη» μὲ τὴ γλῶσσα τῆς *Γένεσης* ὅταν μιλοῦν γιὰ τὴ «δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ παράγει τὸ εἶναι του, νὰ τὸ καθιστᾷ γεγονός (facticité)» (σ. 75). Καὶ παρακάτω: «Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, τοῦ Sartre καὶ τῆς *Γένεσης*, ἡ αἰτία τῆς ντροπῆς γιὰ τὴ γυναικότητα ἀναζητεῖται ὄχι στὸ πεδίο τῆς συμπεριφορᾶς τῆς ὑπαγορευμένης στὸ ἄτομο ἀπὸ ἐξωτερικὲς (κοινωνικῶν συμβάσεων) συνθήκες, ἀλλὰ στὸ πρωτογενὲς πεδίο τῆς ὑπαρκτικῆς ἐμπειρίας». (σ. 95). Ἐνδεικτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἄποψη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὶς προϋπὸθεσες τῆς παύλειας θεολογίας: «Ἡ γλῶσσα τῆς ἱστορικῆς ἐκδοχῆς καὶ τῆς δικανικῆς ἐρμηνείας τῶν πρώτων σελίδων τῆς *Γένεσης* υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο μᾶλλον ὡς αὐτονόητη καὶ ἀποκλειστικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Αὐτὴ ἡ υἱοθέτηση δὲν δεσμεύει διαχρονικὰ τὴν ἔκφραση-διατύπωση τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας». (σ. 108).

Ἐξίσου ἐνδεικτικὸ παράδειγμα τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἀποτελεῖ ἓνα πρόσφατο κείμενο τοῦ Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου. Γράφει: «Τὸ πρόβλημα τῶν ἐσχάτων προσεγγίζεται κατὰ κανὸν ἀπὸ δικανικὴ σκοπιά. Τὰ ἐσχάτα εἶναι ὁ χρόνος τῆς κρίσεως. Στὴ σκηνὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (25, 31-46) ὁ Κύριος κρίνει τὸν κόσμον... Ὅταν ἡ σκηνὴ αὐτὴ συνδυαστεῖ μὲ ἄλλες παρόμοιες ἀναφορὲς στὰ Εὐαγγέλια (π.χ. Ματθ. 8,12· 13, 42· 22, 13· 24, 51·25, 20· Λουκᾶ 13, 28), τότε ἡ δικανικὴ προσέγγιση τῶν ἐσχάτων ὀλοκληρώνεται... Ἡ δικανικὴ αὐτὴ ἀντίληψη τῶν ἐσχάτων ἔχει ἀναπόφευκτα ἓνα βαθύτατο καί, ἴσως, ἀποκλειστικὰ ψυχολογικὸ χαρακτήρα... Ἡ δικανικὴ καὶ ψυχολογικὴ αὐτὴ προσέγγιση ἔχει ἐπικαλύψει μίαν ἄλλη πιὸ θεμελιώδη καὶ βασικὴ θεώρηση τῆς τελικῆς κρίσεως ποὺ ἀφορᾷ στὸ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἀναφερόμενοι στὰ ἐσχάτα, στὴν κόλαση καὶ τὸν παράδεισο, ἔχουμε κατὰ κανὸν στὸ μυαλὸ μας «συναισθήματα» — εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα — ὡσὰν νὰ ἐξαντλεῖται ἢ νὰ ἐπικεντρώνεται ὁ σκοπός, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς περιέλαβε στὴν «Οἰκονομία» τοῦ τὰ ἐσχάτα, στὸ νὰ νοιώθουμε εὐχάριστα ἢ ἄσχημα, σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε «μακαριότητα», καὶ ὄχι στὸ νὰ ὑπάρχουμε ἢ νὰ μὴν ὑπάρχουμε ἀληθινά. Ὁ ὄρος «αἰώνιος ζωὴ» χάνει ἔτσι τὸ ὄντολογικὸ του περιεχόμενό του καὶ ἀποκτᾷ στὴν οὐσία νόημα ἀποκλειστικὰ ψυχολογικό... Μία τέτοια ὄντολογικὴ προσέγγιση συναντοῦμε στὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή». (ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ἐσχατολογία καὶ Ὑπαρξη. Μία ὄντολογικὴ προσέγγιση στὸ πρόβλημα τῶν ἐσχάτων*, περ. Σύνταξη, τχ. 121, Ἰανουάριος-Μάρτιος 2012, σ. 43-72, γιὰ τὰ ἀποσπάσματα ποὺ παραθέτουμε βλ. σ. 43-44). Αὐτὸ ποὺ θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ εἶναι ἡ ταύτιση τοῦ εὐαγγελικοῦ κειμένου μὲ τὴν δικανικὴ-ψυχολογικὴ προοπτικὴ καὶ τοῦ Ἁγίου Μαξίμου, στὴ θεολογία τοῦ ὁποῖου ἀφιερώνεται ὅλο τὸ ὑπόλοιπο ἄρθρο, μὲ τὴν ὄντολογικὴ προοπτικὴ. Γιὰ μίαν ἐντελῶς διαφορετικὴ σύγχρονη ἀνάγνωση τοῦ Ματθ. 25, (συγκεκριμένα ὡς τὸ ἐρμηνευτικὸ κλειδί πάνω στὰ σύγχρονα ἐπιστημολογικὰ ἐρωτήματα σχε-

αυτήν μονάχα στο βαθμό που θα μπορούσαν να αποσιωπηθούν, στο βαθμό δηλαδή που θα μπορούσαν να αποδοθούν στην πατερική παράδοση²¹.

III

Αναφερόμενοι στην έκλειψη της βιβλικής αφήγησης έχουμε κατά νου μία μακρά διαδικασία εντός της δυτικής θεολογίας, η οποία ξεκινά τον 17^ο αιώνα και φτάνει μέχρι τον 20^ο²². Μια φορά κι έναν καιρό, στο πλαίσιο της προνεωτερικής εποχής, το ερώτημα κατά πόσον οι ιστορίες τις οποίες διηγείται η Βίβλος είναι αληθείς ή όχι δεν έτιθετο καν: απλούστατα ο κόσμος όπως τον αντιλαμβάνονταν οι άνθρωποι και ο κόσμος όπως τον παρουσίαζε η Βίβλος ταυτίζονταν. Από τον 17^ο αιώνα όμως και μετά, η βιβλική αφήγηση για τον κόσμο και τις ενέργειες του Θεού εντός του δίνει τη σκυτάλη στην απολογητική, η οποία

τικά με τη δυνατότητα της θέας του αναστημένου Χριστού) βλ. SARAH COAKLEY, “The Identity of the Risen Jesus: Finding Jesus Christ in the Poor”, στο Beverly Roberts Gaventa and Richard B. Hays (Eds), *Seeking the Identity of Jesus*, Eerdmans, 2008, p. 301-319.

Στην περίπτωση του π. Ιωάννου Ρωμανίδα έχουμε την αίσθηση πως το δογματικό του έργο προϋποθέτει σε πιο μεγάλο βαθμό τη βιβλική μαρτυρία, όμως κι εδώ μπορεί να διαβλέψει κανείς πως το σχήμα κάθαρση-φωτισμός-θέωση της νηπτικής παράδοσης και οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του λογικού θετικισμού επηρεάζουν αποφασιστικά τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας διαβάσει τα βιβλικά κείμενα.

21. Θεολογικά συνθήματα που κυριάρχησαν στη θεολογία του '60 όπως, επιστροφή στους πατέρες, ευχαριστιακή θεολογία, το γεγονός της εκκλησίας, κριτική στη θρησκεία, άλιεύθηκαν από προγενέστερα θεολογικά κινήματα στη Δύση, αλλά στα καθ' ημάς μπορούσαν να παρουσιασθούν μόνο ως επιστροφή στην ορθόδοξη πατερική παράδοση.

22. Η ακόλουθη επιχειρηματολογία βασίζεται στα έργα: HANS FREI, *The Eclipse of Biblical Narrative*, Yale University Press, 1974. FRANCESCA ARAN MURPHY, *God is not a story*, Oxford University Press, 2007. GERARD LOUGHLIN, *Telling God's Story. Bible, Church and Narrative Theology*, Cambridge University Press, 1996. STANLEY HAUERWAS, “Story and Theology”, στο Stanley Hauerwas, *Truthfulness and Tragedy*, University of Notre Dame Press, 1977, pp. 71-81. Stanley Hauerwas, “The Church as God's Language”, στο Stanley Hauerwas, *Christian Existence Today*, Brazos Press, 1988, pp. 47-65. STANLEY HAUERWAS, “The Narrative Turn: Thirty Years Later”, στο Stanley Hauerwas, *Performing the Faith*, Brazos Press, 2004, pp. 135-149. N. T. WRIGHT, *How God became King. The Forgotten Story of the Gospels*, Harper Collins, 2012. KEVIN J. VANHOOPER, *Scripture and Tradition*, σε Kevin J. Vanhoozer (Ed), *The Cambridge Companion to Postmodern Theology*, Cambridge University Press, 2003, pp. 149-169. JAROSLAV PELIKAN, *Whose Bible is it? A History of the Scripture through the Ages*, Viking Penguin, 2005.

ἐπωμίζεται ἓνα καινοφανές καθήκον: νὰ προσαρμόσει τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση μέ-
σα σ' ἓνα γενικότερο πλαίσιο, νὰ τὴν κάνει συμβατὴ μὲ στοιχεῖα ποὺ προέρχο-
νται ἀπὸ πηγές ἐξωτερικὲς ὡς πρὸς τὸν κανόνα τῆς Γραφῆς (ἱστοριογραφία,
φυσικὴ ἐπιστήμη, βιολογία).

Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ἡ θεολογία ἀρχίζει νὰ γίνεται ὄλο
καὶ περισσότερο ἓνα ἀφηρημένο σύστημα, ἀποτελούμενο ἀπὸ προτάσεις φιλο-
σοφικοῦ ἢ ἠθικοῦ χαρακτῆρα (π.χ. ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, ἡ σωτηρία ἐρχεται διὰ
μόνης τῆς πίστεως, ἡ διήγηση τῆς Βίβλου καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις
ἐναρμονίζονται), προτάσεις ποὺ θεωροῦνταν πὼς συνιστοῦν μία γλῶσσα κοινὴ
σὲ πιστοὺς καὶ ἀπίστους ἐξίσου. Ἡ θεολογία ἐπιχειροῦσε ἔτσι νὰ ταιριάζει τὴν
περὶ Θεοῦ ἀφήγηση στὴν ἐκάστοτε ἐπικρατοῦσα κοσμικὴ ἀφήγηση.

Στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ ἐποχὴ ἀκολουθοῦσε τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἐμφανιζόταν ἡ
φυσικὴ θεολογία γιὰ νὰ δείξει πὼς ἡ γνώση τοῦ κόσμου, τὸ σχέδιό του καὶ ἡ
ἐξέλιξή του ὀδηγοῦν στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ὁ κόσμος δελεάζονταν ἀπὸ τὴ
μαρξιστικὴ διαλεκτικὴ, ἐμφανίζονταν ἡ *θεολογία τῆς ἀπελευθέρωσης* γιὰ νὰ
φανερῶσει πὼς ὁ Θεὸς εἶναι μὲ τὸ μέρος τῶν πτωχῶν προλεταρίων. Ὅταν τέ-
λος κυριαρχοῦσε ἡ οἰκονομία τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἡ θεολογία ἐγκλωπνό-
ταν τὴν ἔννοια τῆς αὐτοπραγμάτωσης καὶ ταύτιζε τὶς ἐπιθυμίες τοῦ πιστοῦ-κα-
ταναλωτῆ γιὰ μία πνευματικότητα ποὺ θὰ τὸν ἀπελευθέρωνε ἀπὸ τὸ ψυχικὸ βάρ-
ος τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἀνελέητου ἀνταγωνισμοῦ μὲ τὸ θέλημα τοῦ
Θεοῦ.

Ἐνάντια σὲ αὐτὴ τὴ στρατηγικὴ τῆς ἀφομοίωσης τοῦ χριστιανικοῦ λόγου
στὴν ἐκάστοτε ἐπικρατοῦσα κοσμικὴ ἀφήγηση, ἡ λεγόμενη ἀφηγηματικὴ θεο-
λογία ἐπεχείρησε τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο. Σκοπὸς τῆς ἦταν νὰ τεθεῖ ὁ κόσμος
ἐντὸς τῆς ἱστορίας τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο. Αὐτὸ ποὺ προέχει γιὰ τὴν
ἀφηγηματικὴ θεολογία δὲν εἶναι ὁ κόσμος καὶ οἱ δυνατότητές του, ἀλλὰ ὁ Θεὸς
καὶ οἱ ἐνέργειές του στὸν κόσμο, ὅπως αὐτὲς ἐξιστοροῦνται μέσα στὴ Βίβλο.
Μία τέτοια θεώρηση θέτει βέβαια τὸν πῆχη ἰδιαίτερος ψηλὰ γιὰ τὸν ἀποδέκτη
τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης. Ἀντιπαραβάλλοντας ὁ Auerbach τὰ ὁμηρικὰ ἔπη μὲ τὴ
βιβλικὴ ἀφήγηση, καὶ εἰδικὰ τὴν ἱστορία τῆς συγκρότησης τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τὸν
Μωυσῆ, λέει πὼς ὁ ὁμηρικὸς κόσμος μᾶς καλεῖ νὰ εἰσέλθουμε σ' αὐτὸν καὶ νὰ
τὸν ἀπολαύσουμε, χωρὶς περαιτέρω δεσμεύσεις καὶ ὑποχρεώσεις ἐκ μέρους τοῦ
ἀναγνώστη. Ἀντίθετα, οἱ βιβλικὲς ἀφηγήσεις, παράδοξες ἐνίοτε καὶ σκοτεινές,
ἀποκαλύπτουν ἓναν κόσμο ποὺ θέτει στὸν ἀκροατὴ καὶ ἀναγνώστη ἀπόλυτες,
σχεδὸν τυραννικὲς ἀπαιτήσεις. Ὁ βιβλικὸς κόσμος ἀποκαλύπτεται ὡς ὁ μόνος
ἀυθεντικὸς κόσμος, προορισμένος νὰ ἄρχει κατ' ἀποκλειστικότητα στὰ ἔσχα-

τα, απέναντι στον οποίο μπορούμε να είμαστε είτε υπάκουοι υπήκοοι ή αντιρροισίες στασιαστές²³.

Ένα βήμα πιό πέρα, ή αφηγηματική θεολογία ισχυρίζεται πώς τὸ κριτήριο με τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ κρίνεται ή κάθε αφήγηση στην μετανεωτερική ἐποχή τῶν πολλαπλῶν ἀφηγήσεων, εἶναι τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων πού διαμορφώνει. Ὅδηγοῦμαστε στή συγκρότηση τῆς ταυτότητάς μας, μαθαίνουμε ποιοι εἶμαστε μέσω τῶν ἀφηγήσεων πού ἀγκαλιάζουμε καί τις κάνουμε δικές μας. Οἱ ἄνθρωποι, ὡς ὄντα πού ζοῦν μέσα στοῦ χρόνου, ἐνδεχομενικά δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, ἀναγνωρίζουν στήν ἀφήγηση μιᾶς ἱστορίας με ἀρχή, μέση καί τέλος, κάτι βαθιά συμβατό με τή δική τους φύση καί γι αὐτό ἀκριβῶς τὸ λόγο ή ἀφήγηση προκύπτει ὡς προσφύες εἶδος τοῦ λόγου γιὰ τή θεολογία.

Ἐν τούτοις ή ἔμφαση στήν ἀφήγηση μπορεῖ νὰ καταστει καί ἐμπόδιο, ἂν θεωρηθεῖ ἀποκομμένη ἀπό τὸ ἐκκλησιαστικό πλαίσιο, τὸ εἶδος δηλαδή τῆς κοινότητας μέσα στήν ὁποία τελεῖται ή ἀφήγηση τῆς ἱστορίας. Ἡ σύγχρονη ἀνάπτυξη γενικῶν ἐρμηνευτικῶν θεωριῶν περὶ τῆς ἀφήγησης ἀναδεικνύεται συχνά ὡς μία ἀπόπειρα νὰ ὑποκατασταθεῖ ή ἐκκλησία ἀπό μία θεωρία περὶ ἐρμηνείας. Θέτοντας τήν ἀφήγηση στοῦ ἐπίκεντρο τῆς θεολογικῆς προσοχῆς εἶναι πιθανόν νὰ ἔλθουμε ἀντιμέτωποι με δύο κινδύνους. Ὁ πρῶτος ἔγκειται στή θεώρηση πώς ή θεολογία ἐνδιαφέρεται περισσότερο με τήν ἀφήγηση ὡς λογοτεχνικό εἶδος παρὰ με τὸν Θεὸ καί τις ἐνεργειές του. Ὁ δεύτερος συνίσταται στοῦ νὰ συνοδευτεῖ ή ἐπιλογή ὑπὲρ τῆς ἀφήγησης ἀπό μία δυσφορία γιὰ τὸ δόγμα καί τή θεολογία ἐν γένει. Ὑπ' αὐτὴ τήν διπλή ἀρνητική προοπτική, ή ἀφηγητική θεολογία μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ ὡς μία νέα ἐκδοχή τοῦ φιλελεύθερου προτεσταντισμοῦ καί τῆς θεολογίας τῆς συσχέτισης (correlation theology), ή ὁποία θέτει ὡς πρῶτιστη μέριμνά της τήν ἀνακάλυψη στοιχείων τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, τὰ ὁποία νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προσδώσουν νόημα στοῦς ἰσχυρισμοῦς τῶν χριστιανῶν, ὑποτάσσοντας ὁμως ἔτσι τήν θεολογία στήν ἀνθρωπολογία.

Πι' αὐτὸ ἔχει μέγιστη σημασία νὰ ἐστιάσουμε τήν προσοχή μας σὸν τόπο πού λαμβάνει χώρα ή ἀφήγηση τῆς βιβλικῆς ἱστορίας, σὸν χρόνο τῆς παρουσίας, στοῦ πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ καί σὸν τρόπο τῆς ἀφήγησης. Τόπος ὀφείλει νὰ εἶναι ή ἐκκλησιαστική κοινότητα, χρόνος πρωτίστως ή Θεία Λειτουργία, πρόσωπο ὁ ἱεροκῆρυκας ὡς μάρτυρας πού μαρτυρεῖ γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καί

23. Βλ. ERICH AUERBACH, *Μίμησης. Ἡ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας στή δυτική λογοτεχνία*, μετάφρ. Λευτέρης Ἀναγνώστου, Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 2005, σ. 13-40.

τρόπος ἡ πίστη στήν ἀλήθεια πού φέρει ἡ μαρτυρία. Ἡ ἀφήγηση ἀποσκοπεῖ στή δημιουργία τῆς συγκρότησῆς ἑνὸς λαοῦ, τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, πού θὰ ἀναγνωρίσει στήν ἱστορία τῆς Βίβλου, μία ἱστορία πού ἀγκαλιάζει καί τὴ δική του ζωή. Ἐνὸς λαοῦ πού θὰ γίνεῖ μὲ τὴ σειρά του, μέσα στήν ἐναλλαγὴ τῶν γενεῶν, μάρτυρας τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ πού ἔρχεται, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἤδη παρούσα. Μία παράδοση, καὶ ἡ χριστιανικὴ δὲν ἀποτελεῖ ὡς πρὸς τοῦτο ἐξάιρεση, ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιβιώσει στὸ βαθμὸ πού δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφηγηθεῖ τὴν ἱστορία τῆς κατὰ τρόπο συνεκτικὸ καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιλύει τὰ νέα προβλήματα πού ἀναδύονται στὸ διάβα τῶν αἰώνων ἀνατρέχοντας στὶς πηγές τῆς δικῆς τῆς ἀφήγησης, δίχως ἀπώλεια τῆς ταυτότητάς της.

Ἡ ἔκλειψη τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης νοεῖται ἐπίσης καὶ ὡς λήθη τοῦ κεντρικοῦ μηνύματος τῶν εὐαγγελίων. Ἡ φιλελεύθερη προτεσταντικὴ ἐρμηνεία θεωροῦσε πὼς μία ἀνάγνωση τοῦ Ρωμ. 3 καὶ τοῦ Γαλ. 2-3 ἀρκοῦν γιὰ νὰ γίνεῖ κατανοητὸς ὁ πυρήνας τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ: ἡ δικαίωση διὰ μόνης τῆς πίστεως. Κατ' ἀναλογία, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς πολλοὶ σύγχρονοι ὀρθόδοξοι θεωροῦν πὼς ἡ Βίβλος μιᾶ πρωτίστως γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ θὰ ἐστίαζαν στὴ μυστηριακὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Πέτρο ὡς ἐγγυητὴ τῆς ἐνότητας. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου ἀντικαθίσταται ἀπὸ κάτι ἄλλο: μία ἠθικὴ, μία πνευματικότητα, ἓνα θεσμὸ.

Τὸ σύμβολο τῆς πίστεως, γιὰ λόγους πού ἄπτονται τῶν δογματικῶν προβλημάτων πού ἀνεφύησαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες, μεταβαίνει κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωση στὸ Πάθος καὶ τὴν Ἀνάσταση. Οἱ πατέρες τοῦ 2^{ου} καὶ τοῦ 3^{ου} αἰῶνα ἐπέμειναν ὅμως, ἐνάντια στοὺς γνωστικοὺς ἀντιπάλους τους, ὅτι ὁ Θεὸς σώζει ὁλόκληρη τὴν κτιστὴ δημιουργία, δὲν σώζει ψυχές ἀπὸ τὴν κτιστὴ δημιουργία. Δίπλα στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως οἱ πατέρες ἔθεταν ὡς κανόνα καθημερινῆς προσευχῆς τὴν Κυριακὴ προσευχὴ μὲ τὸ κεντρικὸ τῆς αἴτημα: *ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*. Καὶ βίωναν τὴ εὐχαριστία ὡς τὴν πραγμάτωση τῆς βασιλείας μὲ διαστάσεις γιὰ τὴν σύμπασα κτίση καὶ ὄχι γιὰ τὶς ἀτομικὲς ψυχές τῶν μετεχόντων. Ὅταν αὐτὸ λησμονεῖται εἶναι σὰν νὰ θεωροῦμε πὼς ἀπὸ τὸ Ματθ. κεφ. 1-2 μποροῦμε κατευθεῖαν νὰ προχωρήσουμε στὸ Ματθ. κεφ. 26-28 καὶ θὰ ἔχουμε κατανοήσει ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἔκλειψης τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης ἔγκειται ἀκριβῶς στὸ ἐρώτημα: ποιά ἡ σημασία τοῦ Ματθ. 3-26; Πὼς φωτίζει αὐτὴ ἡ ἐνδιάμεση ἀφήγηση τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ; Τὸ κύριο θέμα τοῦ Εὐαγγελίου δὲν εἶναι μόνον τὸ κατὰ πόσον ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ σαφῶς προ-

υποτίθεται, αλλά πολύ συχνά τὸ βάρος πέφτει στὸ τί ἐπιτελεῖ ὁ Θεὸς μέσῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ βιβλικὴ θεολογία ὅμως, διαποτισμένη ἀπὸ νεωτερικὲς προϋποθέσεις καὶ στοχεύσεις, παραθεώρησε τὴ σημασία τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν καί, θέτοντας ἄλλες προτεραιότητες, ἀκολούθησε σὲ μεγάλο βαθμὸ διαφοροτικὴ διαδρομὴ. Ἡ Γραφή δὲν ἀντιμετωπίσθηκε ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὸ τί ἐπιτελεῖ ὁ Θεὸς μέσῳ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ὡς ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο κατάλληλο νὰ ἀπαντήσῃ τὸ ἐρώτημα τοῦ φιλοσόφου: ποια ἦταν ἡ αὐτοκατανόηση τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος, τὸ ἐρώτημα τοῦ ἱστορικοῦ: τί πραγματικὰ συνέβη, καὶ τὸ ἐρώτημα τοῦ φιλολόγου: πῶς συγκροτήθηκε τὸ τελικὸ κείμενο ἀπὸ τίς ἀρχικὲς του πηγές. Ὑπ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ ἡ Γραφή δὲν ἦταν θεολογικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς πίστεως, ἀλλὰ ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν πίστη ὡς μία ἀνθρώπινη θρησκευτικὴ ἐμπειρία ἀνάμεσα σὲ ἄλλες. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ Γραφή ἐμοιαζε νὰ μὴν μαρτυρεῖ γιὰ τὸ Θεό, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν βρίσκεται σὲ σωστὴ σχέση μὲ τὴν Ἁγία Γραφή ὅταν παίρνει τὸ ρόλο τοῦ κριτῆ καὶ ἀποφασίζει σχετικὰ μὲ τὸ τί μέσα στὴ Γραφή μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ τί ὄχι, ἀλλὰ ὅταν ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ μάρτυρα. Τότε ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὴ Γραφή ὡς κανόνα. Μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε πῶς ὁ Χριστὸς δὲν παραπέμπει στὴ Γραφή θεωρώντας ὅτι κάποια σημεῖα τῆς πού μιλοῦν γιὰ τίς ἀνθρώπινες ἐλπίδες καὶ ἐκπληρώσεις ἔρχονται νὰ ταιριάξουν μὲ τὸ δικό του μήνυμα. Κάτι τέτοιο ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει ὁ διάβολος πειράζοντας τὸν Χριστὸ στὴν ἔρημο. Ἀντιθέτως ὁ Χριστὸς ζεῖ ἐκ νέου τὴν ζωὴ τοῦ Ἰσραὴλ ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Θεός (Βλ. Δευτ. 6-10) μὲ τέλεια ἀκεραιότητα, μαρτυρεῖ δηλαδὴ μὲ τὴ ζωὴ του τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ σημερινὴ Ἐκκλησία διαβάζει τὴ Γραφή ὀρθὰ ὅταν συνειδητοποιεῖ ὅτι μέσα στὸν κανόνα τῆς Βίβλου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βλέπει τὸ ἴδιο τῆς τὸ πρόσωπο. Ἡ σημερινὴ ἐκκλησία εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀρχέγονη ἐκκλησία. Ἐνα ἀπὸ τὰ θεολογικὰ ἔργα μὲ τὴν μεγαλύτερη ἐπίδραση στὸν 20^ο αἰῶνα ξεκινοῦσε μὲ τίς ἐξῆς φράσεις: « Ὁ Παῦλος ὡς τέκνο τῆς ἐποχῆς του ἀπευθύνεται στοὺς συγχρόνους του. Ἐν τούτοις εἶναι πολὺ πιὸ σημαντικὸ πῶς ὡς Προφήτης καὶ Ἀπόστολος τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κάθε ἐποχῆς. Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ στὴ σημερινὴ ἀναμφίβολα ἀπαιτοῦν προσεκτικὴ ἔρευνα καὶ στοχασμὸ. Ἀλλὰ ὁ σκοπὸς μιᾶς τέτοιας ἔρευνας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναδείξει πῶς οἱ διαφορὲς εἶναι στὴν πραγματικότητα μη-

δαμινές»²⁴. Δὲν παραμένουμε ὁ ἑαυτός μας στὸ βαθμὸ καὶ μόνο πού παραμένουμε ἀπαράλλακτα ἴδιοι. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀδιανόητο στὸ διάβα τῆς ἱστορίας. Μαζὶ μὲ τὸν Ricoeur μπορούμε νὰ ποῦμε: «*Ἡ ἐαυτότητα δὲν εἶναι τὸ ταυτόν... Ἡ ταυτότητα ἑνὸς προσώπου, μίας κοινότητας, φτιάχνεται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς ταυτίσεις-μὲ ἀξίες, κανονιστικὲς ἀρχές, ιδεώδη, μοντέλα, ἥρωες μέσα στοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζουν ἑαυτοὺς τὸ πρόσωπο, ἢ κοινότητα*»²⁵.

IV

Ὁ τρόπος πού οἱ χριστιανοὶ ἀντιλαμβάνονται τὴν ἱστορία τοὺς ἔχει τὴ δική της ἱστορία²⁶.

Διατρέχοντας τὰ πρῶτα χριστιανικὰ κηρύγματα, ὅπως αὐτὰ ἀποτυπώνονται στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ στὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, μπορούμε νὰ καταγράψουμε τὸν πυρῆνα τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Ὁ Θεὸς ὁδήγησε τοὺς πατέρες μας. Οἱ καιροὶ τῆς ἐπαγγελίας ἔφτασαν. Ἡ Γραφή ἐπαληθεύθηκε. Τὸ πρόσωπο τῶν ἐπαγγελιῶν εἶναι ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τὴ Ναζαρέτ. Ὁ Ἰησοῦς ἔκανε πολλὰ σημεῖα καὶ θαυμαστὲς πράξεις. Ὁ Ἰησοῦς ἔδει παθεῖν. Ὁ Ἰησοῦς φονεύθηκε, ἐτάφη καὶ ἀναστήθηκε τὴν τρίτη ἡμέρα. Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ μάρτυρες τῶν ἀναστάσιμων ἐμφανίσεων. Ὁ Ἰησοῦς ἀναλήφθηκε στοὺς οὐρανοὺς ὅπου βρίσκεται πλέον στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς ὡς ὁ Βασιλεὺς τοῦ κόσμου

24. KARL BARTH, *The Epistle to the Romans*, transl. Edwyn C. Hoskyns, Oxford University Press, p. 1.

25. Paul Ricoeur, *Ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός ὡς ἄλλος*, μετάφρ. Βίκυ Ἰακώβου, Πόλις, 2008, σ. 158, 165.

26. Σὲ ὅτι ἀκολουθεῖ ἀντὶ τοῦ κυρίου ἀπὸ τὰ παρακάτω ἔργα: π. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑΣ, “Βυζαντινὸς Μεσσιανισμὸς. Ἡ περίοδος τῆς οὐτοπίας”, στὸ Σταῦρος Ζουμπουλάκης, (ἐπιμ.), *Ἡ μεσσιανικὴ ἰδέα καὶ οἱ μεταμορφώσεις της*, Ἄρτος Ζωῆς, 2011, σ. 129-147. PETER J. LEITHART, *Defending Constantine*, Inter Varsity Press, 2010. ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ, *Ἀποκάλυψη, Οὐτοπία καὶ Ἱστορία. Οἱ μεταμορφώσεις τῆς ἱστορικῆς συνείδησης*, Πόλις, 2011. ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλεὺς ἢ Οἰκονόμος. Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδεολογία πρὶν τὴν ἄλωση*, Πόλις, 2007. PÉTRE GURAN, “Eschatology and Political Theology in the Last Centuries of Byzantium”, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 45 (2007), p. 73-85. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς*, Θεμέλιο, 1987, τ. Β’, σ. 86-102. ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, μετάφρ. Στέλλα Νικολοῦδη, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Β’ ἔκδοση, 1999, σ. 83-124. π. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑΣ, “Ἐκκλησία καὶ Ἑλληνισμὸς στὴ νεότερη Ἑλλάδα”, *Σύναξη*, τχ. 79, Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2001, σ. 36-50.

καὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ Ἰησοῦς ὑποσχέθηκε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Τὸ Πνεῦμα κατήλθε καὶ ἐπιφοίτησε στοὺς μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ. Πρέπει νὰ μετανοήσετε καὶ νὰ βαπτισθεῖτε. Ἄν τὸ κάνετε θὰ συγχωρηθεῖτε καὶ θὰ λάβετε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Τὰ θαυμασὰ σημεῖα συνεχίζονται καὶ πιστοποιοῦν τὴν ἀλήθεια τῶν ἐπαγγελιῶν. Ὁ Ἰησοῦς θὰ ξαναέλθει καὶ θὰ κρίνει τὸν κόσμον. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἔλευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Χριστιανοὶ ἦταν ὅσοι ἀποδέχονταν αὐτὴ τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση ὡς τὴν ἱστορία ποὺ διαμορφώνει τὴ ζωὴ τους²⁷.

Ὁ ἐπόμενος βασικὸς σταθμὸς στὴν ἐκδίπλωση αὐτῆς τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ γεγονός πὺς ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, στὸ πρόσωπο τοῦ Κωνσταντίνου, ἀποδέχεται αὐτὴ τὴν ἀφήγηση, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο ὡς προσωπικὴ του διαμορφωτικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν ὀρίζοντα νοήματος γιὰ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία. Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας θὰ ἀναδειχθεῖ ὁ ἱστοριογράφος αὐτῆς τῆς μετάβασης, ὅπου οἱ χριστιανοὶ θὰ δοῦν στὸ πρόσωπο τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα ὄχι πλέον τὸν ἀντίπαλο, ἀλλὰ τὸ ὄργανο τῆς θεϊκῆς βούλησης. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συχνὰ ὑποστηρίζεται, στὴν προοπτικὴ τοῦ Εὐσεβίου δὲν ὑποτάσσεται ἡ Ἐκκλησία στὴν αὐτοκράτορα, οὔτε ὁ χριστιανισμὸς ὑφίσταται μία προσαρμογὴ ποὺ θὰ συνιστοῦσε ἀπεμπόληση τῆς ἀρχικῆς βιβλικῆς πίστεως. Ἀντὶ νὰ προσαρμοσθεῖ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία στὴν ἀφήγηση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ ἐκκλησία ποὺ ἐπινόησε μία θέση γιὰ τὴν αὐτοκρατορία ἐντὸς τῆς ἀφήγησης ποὺ ὀνομάζουμε ἱστορία τῆς σωτηρίας. Ὁ Εὐσέβιος θεωρεῖ πὺς ἡ βιβλικὴ ἐπαγγελία ἐκπληρώνεται, ἡ αὐτοκρατορία συνιστᾷ τὴν πραγμάτωση τοῦ χριστιανικοῦ ιδεώδους ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ χριστιανοὶ διαποτίζονται μὲ τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση κάθε πτυχὴ τόσο τοῦ δημόσιου ὅσο καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Ὁ Εὐσέβιος μπόρεσε νὰ πείσει τοὺς Ρωμαίους χριστιανούς πὺς ἡ βιβλικὴ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἦταν ἡ δική τους ἱστορία, οἱ ἀπαρχές τους καὶ ἡ παράδοσή τους. «Οἱ χριστιανοὶ ἦταν ταυτόχρονα τὸ ἀρχαιότερο καὶ τὸ νεότερο ἔθνος τοῦ κόσμου.... Ἦταν ἰσόχρονο μὲ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γένεση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας»²⁸.

Ἡ σύνθεση τοῦ Εὐσεβίου στάθηκε τόσο ἐπιτυχὴς ποὺ τὴν ἀκολούθησαν ὄλοι οἱ μετέπειτα ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ καὶ οἱ βυζαντινοὶ χρονολογῶντες. Ἡ ἱστοριογραφία συνεχίζει νὰ ἀκολουθεῖ τὴ χριστιανικὴ ἀφήγηση: ξεκινᾷ ἀπὸ

27. Βλ. JOHN HOWARD YODER, *Preface to Theology. Christology and Theological Method*, Brazos Press, 2002, p. 54-5.

28. Βλ. ARNALDO MOMIGLIANO, *Τὰ κλασικὰ θεμέλια τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας*, μετάφρ. Σταῦρος Κατσουλᾶκος, Μιχαὴλ Κοκολάκης, Πατάκης, 2006, σ. 208.

κτίσεως κόσμου, περιλαμβάνει την βιβλική αφήγηση για τις ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ μέσω τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπισημαίνει τὸ θρίαμβο τοῦ χριστιανισμοῦ μὲ τὴν *συγχρονιστικὴ παραλληλία* Ἐκκλησίας καὶ αὐτοκρατορίας καὶ στὸ τέλος κάθε γενιᾶ προσθέτει τὰ γεγονότα τῆς δικῆς τῆς ἐποχῆς²⁹.

Τὰ χρονικά τῆς Τουρκοκρατίας θὰ συνεχίσουν τὴν βυζαντινὴ χρονολογιακὴ παράδοση. Σταδιακὰ ὅμως, καὶ ὅσο θὰ ἐμφανίζεται στὴ Δύση ἓνα νέο ἱστοριογραφικὸ μοντέλο, θὰ ὑπάρξουν ἀναταράξεις καὶ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἀρχικὰ στὰ ἔργα τῶν χρονολογῶν θὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στοιχεῖα προερχόμενα ἀπὸ τὴν κλασσικὴ παράδοση τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος. Ἀργότερα, ὅταν αὐτὸ δὲν θὰ εἶναι πιὰ ἀρκετὸ, θὰ ἐμφανισθοῦν μεταφράσεις ἱστορικῶν ἔργων ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Δύσης. Ἡ ὀριστικὴ, μέχρι σήμερα λύση, θὰ δοθεῖ βέβαια ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφικὴ σύνθεση τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου. Ἐδῶ ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας ἔχει πιὰ ἐξαφανισθεῖ καὶ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ πόσο ἐπιτυχημένη ἦταν ἡ σύνθεση τοῦ Παπαρηγόπουλου φαίνεται, κατὰ τρόπο τραγικὰ εἰρωνικό, ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς οἱ πλέον στεντόρειες φωνὲς ὑπεράσπισης τῆς σὲ σύγχρονες ἀποπειρὲς ἀποδόμησής τῆς, προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο. Συνιστᾶ βέβαια ἡ στάση αὐτὴ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς εὐρύτερης ἀλήθειας ὅτι οἱ ἠττημένοι στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας ἀποδέχονται τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας ὅπως τὴν ἐπιβάλλουν οἱ νικητές.

* * *

Ὡς ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων, σήμερα στὸν τόπο μας ζοῦμε ἐντὸς τῆς ψευδαίσθησης πὼς ἐπειδὴ εἴμαστε Ἑλληνες εἴμαστε καὶ χριστιανοί.

29. Ὡς σύντομο διαλλεμα σὲ αὐτὴ τὴν πορεία, ἡ σημασία καὶ ἡ γονιμότητα τοῦ ὁποίου δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ ἐδῶ, μοροῦμε νὰ δοῦμε τὴν περίοδο πρὶν τὸ τέλος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Διακρίνουμε τότε τὸ διαχωρισμὸ τῆς τύχης τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴν τύχη τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἡσυχασμὸς θὰ προσφέρει ὄχι μόνον μία θεολογία, ὡς ἀπάντηση στὰ νέα θεολογικὰ ἐρωτήματα πὸν φτάνουν στὴν Ἀνατολή ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Δύσης, ἀλλὰ καὶ μία θεολογία τῆς ἱστορίας. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας βιώνονται κατὰ τρόπο συγχρονικὸ τώρα, μέσα στὴ διάρκεια τῆς ἐπίγειας ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὅποιοι βιώνει τὴ θεὰ τοῦ ἀκτιστοῦ θεϊκοῦ φωτὸς γίνεται σύγχρονος τῶν ἀποστόλων στὸ ὄρος Θαβῶρ, σύγχρονος τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου τὴν ὥρα τοῦ μαρτυρίου του, ἄρα καὶ σύγχρονος τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Μία τέτοια φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ μία γόνιμη ἐπιστροφή στὴ βιβλικὴ σύνθεση τῆς μελλοντικῆς καὶ τῆς πραγματοποιηθείσης ἐσχατολογίας, μία σύνθεση τοῦ ἦδη καὶ τοῦ ὄχι ἀκόμα πὸν συνιστᾶ τὴν καρδιὰ τῆς βιβλικῆς μαρτυρίας (Πβλ. OSCAR CULLMANN, *Χριστὸς καὶ Χρόνος*, μετάφρ. Ἀρχιμ. Α. Π. Κουμάντος, Ἄρτος Ζωῆς, (L' ἔκδ. 1980, β' ἔκδ. 1997).

Ἡ ὀρθοδοξία θεωρεῖται ὡς ἓνα παρακολούθημα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅμως ὁ νεοέλληνας χριστιανὸς δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του ὡς μαθητὴ τοῦ Χριστοῦ. Δὲν συνειδητοποιεῖ μὲ ποῖο τρόπο ἡ ζωὴ, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ δημιουργοῦν τὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας καὶ τῆς δικῆς του ζωῆς.

Ἐνας μὴ χριστιανὸς στοχαστής, ὅπως ὁ Φουκῶ, ἐπεσήμανε πὼς ἡ κλασσικὴ ἱστοριογραφία ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ δεσμεύσει τοὺς ἀνθρώπους στὴ νομιμότητα τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς καθεστηκυίας τάξης, νὰ τοὺς «μαγεύει» μὲ τὰ μεγάλα ἔργα ποὺ οἱ ἡγεμόνες ἐπιτελοῦσαν. Ἀντίθετα ἡ βιβλικὴ ἀφήγηση συνιστοῦσε ἓνα εἶδος ἀντι-ἱστορίας ποὺ δὲν ἐνοποιοῦσε τὴν κοινωνία, ἀλλὰ τὴ δίχαζε προγραμματικὰ ἀντιπαραβάλλοντάς τὴν Ἱερουσαλήμ στὴν Βαβυλῶνα ἢ ἀργότερα τὴ Ρώμη³⁰. Στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ κριτήριο αὐτὸ εἶναι ἔγκυρο, ὁ τρόπος αὐτοκατανόησης τῶν σύγχρονων ἐλλήνων χριστιανῶν κλίνει σαφῶς πρὸς τὴν πρώτην παρὰ τὴ δεύτερη πλευρὰ τῆς φουκωϊκῆς διάκρισης.

Κι ἓνας χριστιανὸς θεολόγος, ὅπως ὁ Stanley Hauerwas, ἔχει ὑποστηρίξει πὼς ἡ νεωτερικότητα ἀποσκοποῦσε στὴ δημιουργία ἀνθρώπων ποὺ θὰ πίστευαν πὼς δὲν πρέπει νὰ ἔχουν καμιά ἀφήγηση ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀφήγηση ποὺ οἱ ἴδιοι ἐπιλέγουν τὴ στιγμή ποὺ ἀποδέχονται πὼς δὲν ἔχουν καμιά ἀφήγηση. Ἡ ἐπιλεγόμενη αὐτὴ ἀφήγηση εἶναι ἡ ἀφήγηση τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε παράδοση καὶ ἐκφράζεται θεσμικά, κατὰ τρόπο ποὺ θεωρεῖται μὴ ἀναστρέψιμος, ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ τῆς ἀγορᾶς καὶ τὴν χειραγωγόσα μαζικὴ ἡδονοθηρικὴ δημοκρατία³¹. Αὐτὴ ἡ ἀφήγηση μοιάζει νὰ διαποτίζει ὅλο καὶ περισσότερο τὶς συνειδήσεις τῆς πλειονότητος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ παπαρηγοπούλεια σύνθεση μοιάζει νὰ καταρρέει. Τὸ γεγονός πὼς δὲν ἔχει βρεθεῖ τὸ ἱστοριογραφικὸ παράδειγμα ποὺ θὰ τὴν ἀντικαταστήσει δὲν σημαίνει πὼς ἡ ἱστορία θὰ περιμένει τὶς εὐαισθησίες τῶν διανοουμένων νὰ στερεοποιηθοῦν σὲ μία κοινὰ ἀποδεκτὴ πρόταση. Τὸ νὰ προκαταβάλουμε ὅμως τὶς ἐξελίξεις θὰ ἦταν μία πράξη δίχως φρόνηση. Θὰ διακινδυνεύσουμε ὅμως μία κρίση ποὺ ἀφορᾷ τοὺς χριστιανούς καὶ προκύπτει, πιστεύουμε, ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή μας: ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψη καὶ υἰοθέτηση τῆς βιβλικῆς ἀφήγησης, κατὰ τρόπο δημιουργικὰ ἀνάλογο μὲ αὐτὸν τῆς πατερικῆς περιόδου, ἀποτελεῖ γιὰ τὴν

30. Βλ. MICHEL FOUCAULT, *Γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς κοινωνίας*, μετάφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, *Ψυχογιὸς* 2002, σ. 89-96.

31. Βλ. STANLEY HAUERWAS, *Sanctify them in the Truth*, Abingdon Press. 1998, p. 197-198.

ἐλλαδική ἐκκλησία ὅρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς μαρτυρίας της, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἱστορική της ἐπιβίωση. Κάτι τέτοιο βέβαια συνιστᾶ ἓνα γιγάντιο ἔργο, οἱ ἐκφραστὲς καὶ οἱ φορεῖς τοῦ ὁποίου δὲν φαίνονται πρὸς τὸ παρὸν στὸν ὀρίζοντα.